

WIELKA SYNAGOGA W PŁOŃSKU

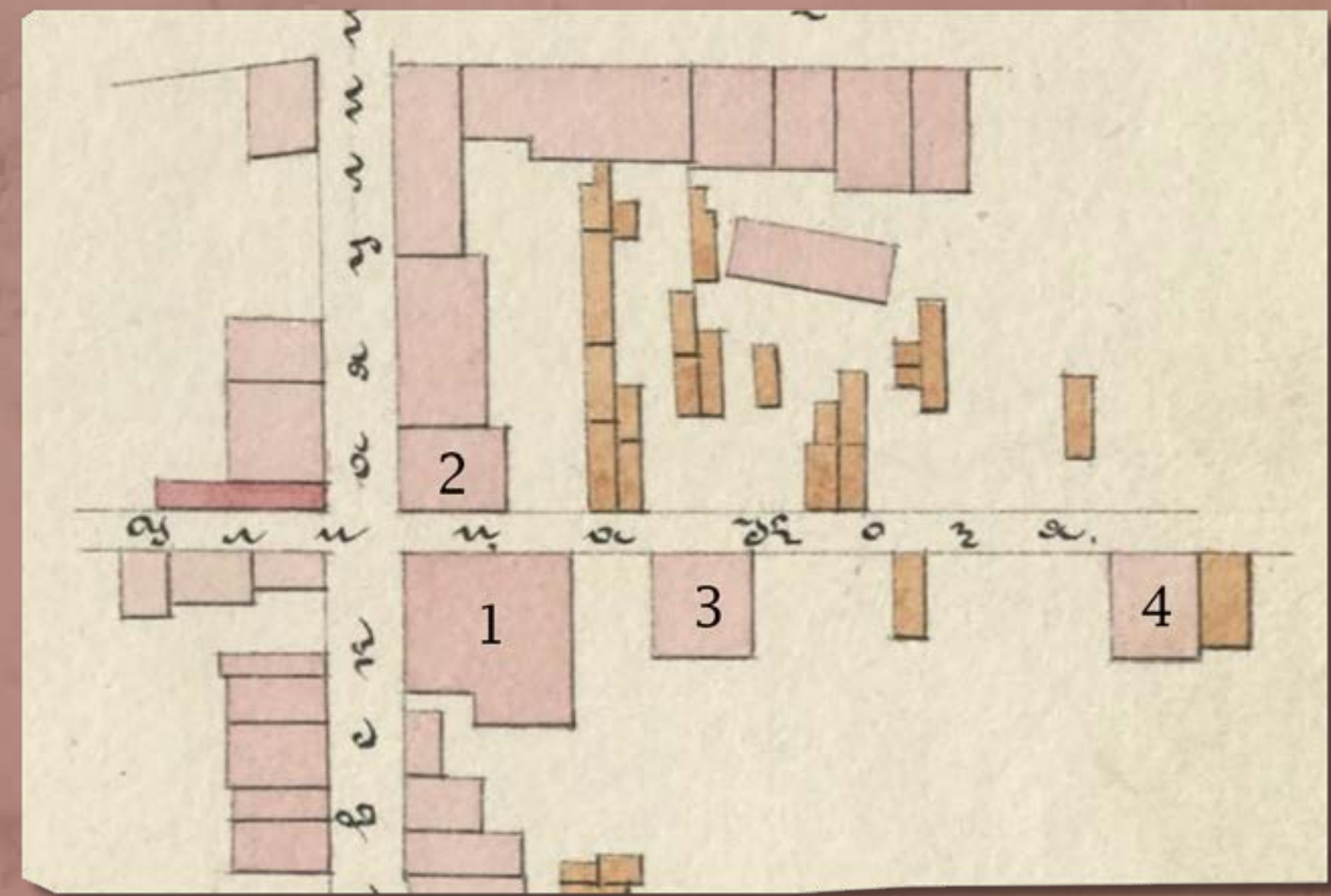
W nocy z 25 na 26 czerwca 1826 roku w Płońsku wybuchł pożar, który pochłonął 77 domów mieszkalnych, pozbawiając dachu nad głową ponad 200 rodzin. Jak zaznaczył Urząd Muncypalny Miasta Płońska w piśmie z dnia 21 listopada 1826 roku do Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji: *Miasto Płońsk przed kilku miesiącami w kwitnym widziale położeniu, znaczniejsze od innych, w ludności, licznych targach i jarmarkach oraz w zabudowaniach, pokryte dziś w większej i najznaczniejszej części, samemi gruzami i popiołami z budowli, odzieży i innych zapasów towarów, pospiesza przez Urząd Muncypalny bezpośrednio za wnioskami właściwej Komisji Wojewódzkiej do Wysockiej Komisji Rządowej zbliżyć się i o prawdziwe politowanie i wsparcie upraszać. Widok perzyn po 77 budowlach oprócz sklepów na towary, inne składy połącznienie exystowanymi i zgorzałymi, niemniej po znacznych zapasach towarów, wełny, wyrobach krajowych oraz różnego zboża, jako też po odzieży i innych wszelkich sprzętach domowych, obszerny bez wątpienia [...] wystawia obraz nieszczęścia ludzkiego w dwóch godzinach spełnionego. Tenże to obraz dotykając nieznośnie właścicieli i najopłakańszemu oddając ich losowi przyszłości, pozbawił zarazem nadziei lokowania się kiedykolwiek na placach, dziś tylko przez gruzy i popioły odziedziczanych. Nieuwaga bowiem przy zabezpieczeniu budowli w Towarzystwie Ogniomym taki w terażniejszym stanie przynosi skutek, iż z bonifikacji spodziewanej, jedni zaledwo fundamenta, a inni w 1/4 części mieszkania zrobić by mogli...*

W wyniku pożaru zniszczeniu uległa również płońska synagoga, która według „Regestru Pomiaru Siedlisk i Placów Miasta Płońska ułożonego w Roku 1822/23” autorstwa geometry Joachima Łuszczewskiego, stała przy ulicy Warszawskiej na placu oznaczonym numerem 227. W skład tej nieruchomości wchodziła także szkoła żydowska, szpital oraz mykwa. Spalona w pożarze synagoga była budynkiem o szerokości (od frontu) 7 prętów i 6 stóp oraz powierzchni wynoszącej 36 prętów i 48 stóp. Do płońskiego kahału należał także plac oznaczony numerem 197.

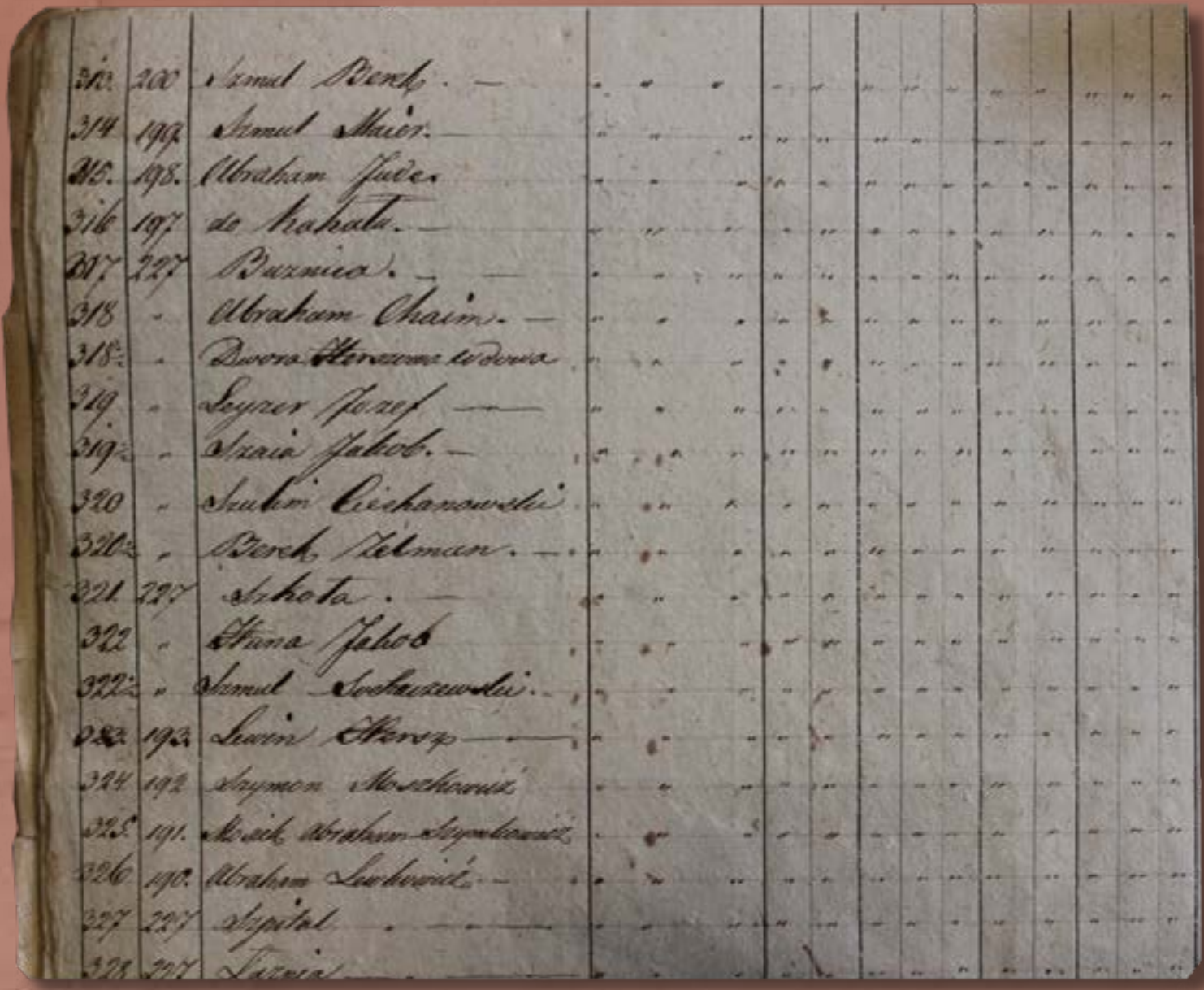
Nowa tzw. Wielka Synagoga została wzniesiona w tym samym miejscu w latach 1827-1828. Na łamach „Kuriera Warszawskiego” z 21 czerwca 1827 roku opisano uroczystość wmurowania kamienia węgielnego pod jej budowę: *Lud wyznania mojżeszowego z Miasta Płońska Obwodu i Województwa Płockiego, po okropnej pogożeli miasta w r. z. wydarzonej, za najtroskliwszą pomocą właściwej Komisji Wojewódzkiej, niemniej za ojcowskim wspieraniem przez W. Zaleskiego Burmistrza, jako prawdziwego dla nieszczęśliwych opiekuna, szczątkami funduszów z rąk dobroczynnych zebranych, dnia wczorajszego, na fundamentach pod nową Bożnicę czyli Dom Modlitwy zrobionych, położoną została ręką tegoż Burmistrza pierwsza cegła winkłowa kielnią srebrną, a dalsze przez Członków Urzędu Muncypalnego i wielu innych znakomych Obywateli, oraz przez W. Jana Trautsołta Budowniczego ogólną inspekcję nad tą budową mającego i podług jego planu w najpiękniejszym guście zdziałanego, któremu rzeczona kielnia i młotek jako podarek na pamiątkę ofiarowano. W winklu tym zamurowano pamiątnik na pergaminie napisany i wiele różnych monet krajowych w szklanym naczyniu. Tym więc wszystkim, którzy ten obrzęd swą obecnością zaszczycić raczyli i tym, którzy dobrze życzyli, a być nie mogli, wynurza się publiczne podziękowanie.*

W murach budynku synagogi, zaprojektowanej przez budowniczego Jana Trautsołta (1790–1864), 21 kwietnia 1828 roku odbyło się uroczyste nabożeństwo w związku z zawarciem traktatu pokojowego kończącego wojnę rosyjsko-perską, która miała miejsce w latach 1826–1828. Jak donoszono na łamach „Kurieru Warszawskiego” z 28 kwietnia 1828 roku: *W Płońsku 21 b.m. na podziękowanie Bogu Wszechmocnemu za pokój między Cesarstwem Rosyjskim a Persją zawarty, odbyło się solenne nabożeństwo. Lud wyznania chrześcijańskiego i mojżeszowego uprzedzony od kilku dni o czasie do modlitw przeznaczonym, chrześcijanie z 10 cechami professynistów, na czele których miejscowa policja w komplecie, urzędnik pocztowy i skarbowy, udali się do kościoła XX. Karmelitów, a starozakonni z dozorem bóżniczym, rabinem i podrabinem do bożnicy. W kościele W. Ksiądz Kubicki Sub Przeor miał stosowną do zebranego ludu przemowę, a następnie odprawił solenne mszę śpiewaną zakończoną Te Deum ze stosowną modlitwą. W bożnicy zaś żydowskiej pisarz dozoru bożniczego podobnież miał do ludu liczny przemowę, a następnie 6 modlitw wyjętych z Psalmów Dawida, mianowicie z punktów 18, 21, 45, 72, 130 i 144 z najczulszym głosem do Boga odśpiewali.*

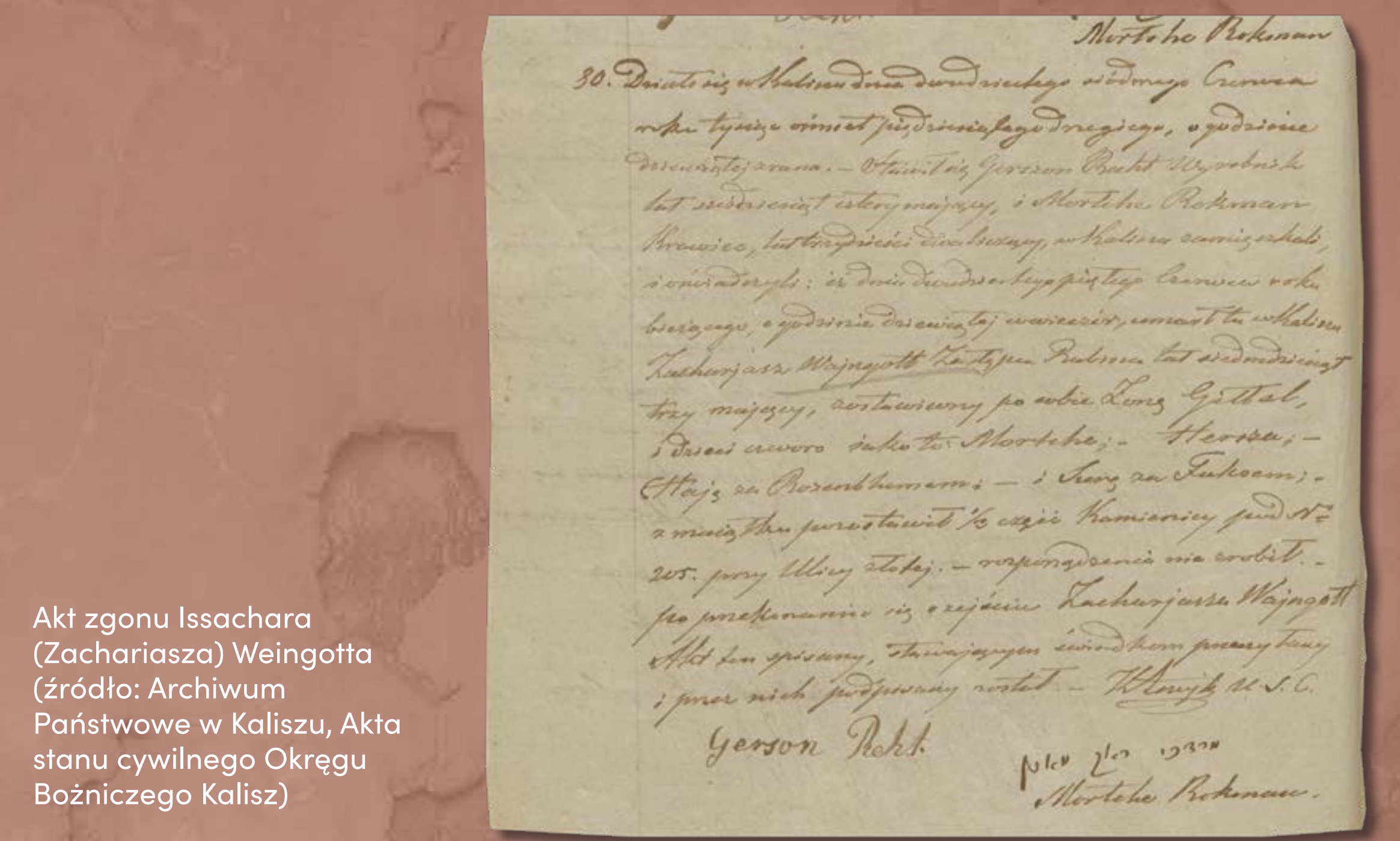
W tym czasie rabinem miasta Płońska był Issachar (Zachariasz) Weingott – były rabin Częstochowy, który urodził się 1 maja 1785 roku w Kaliszu, jako syn Löbla. Weingott kształcił się u nadrabina Łęczycy Chaima Izaaka Auerbacha (ok. 1755–1840) oraz u swego teścia – rabina Efraima Beer Lewina, jednocześnie ucząc w synagodze w Kole jako podrabin. Był autorem dzieła „Pitchej szearim” [Otwarte bramy], noweli do ostatnich fragmentów traktatu „Bawa mecija” [Środkowa Brama], które ukazało się w 1819 roku w Brzegu Dolnym. Issachar (Zachariasz) Weingott zmarł 25 czerwca 1852 roku w Kaliszu. Kolejnymi rabinami Płońska byli Dawid Taubenfluget, Berek Dauer, Abram Szmul Goldsztein, Lipman Kaminer, Jakub Wolman, Moszek Gerszon Nejman, Hersz Chaskiel Michelsonn oraz Izrael Borensztejn.

Fragment planu sytuacyjnego części miasta Płońska z 1893 r. Na planie oznaczono m.in. Wielką synagogę (nr 1), „Starą Bóżnicę” (nr 2), „Bóżnicę Niższą” (nr 3) oraz „Nową Bóżnicę” (nr 4) (Źródło: Archiwum Państwowe w Płocku, Płocki Rząd Gubernialny, sygn. 3225)

Fragment „Regestru Pomiaru Siedlisk i Placów Miasta Płońska ułożonego w Roku 1822/23” Joachima Łuszczewskiego (źródło: zbiory specjalne Biblioteki Towarzystwa Naukowego Płockiego)

Ulica Warszawska w Płońsku (źródło: zbiory Pracowni Dokumentacji Dziejów Miasta Płońska)

Ulicę Warszawską, przy której była usytuowana Wielka Synagoga wspomina m.in. Tamar Eitan w *Księdze Płońska i okolic. Nowe Miasto i Sochocin. Pomnik zniszczonych społeczności*, wydanej w Tel Awiwie w 1963 roku: *Nasze miasto ma cztery główne ulice. Pójdźmy więc z głównego rynku jedną z tych ulic, ulicą Warszawską. W dużym budynku na rogu rynku i Warszawskiej znajduje się jedyna w mieście apteka. [...] Obok jest nasza synagoga. Tę dzielnicę zamieszkuje wielu Żydów, zwykle tę część ulicy nazywamy „Bożniczą”. Idąc dalej, dochodzimy do niedużego mostka nad kanałem przecinającym ulicę. [...] To spokojna ulica i pełen czaru krajobraz. Domy nie stoją tu gęsto, zamieszkane są przez Żydów i Polaków. Przy każdym domu niewielki ogródek, a wzdłuż ulicy po obu stronach rosną kasztanowce. Rzucają gęstą cień i rozsiewają miły zapach. Wiosną kwitnie bez. W małych ogródkach rosną drzewa owocowe i zielone krzewy...*

Tuż obok synagogi stał bejt ha-midrasz czyli dom nauki – miejsce, w którym głównie studiowano święte księgi. W bliskim sąsiedztwie synagogi, na placu między ulicą Warszawską a Kozią, mieściła się drewniana mykwa. Przy ulicy Warszawskiej, za domem Pinkusa Jagodzińskiego, znajdował się także żydowski dom schronienia.

Jak wspominał urodzony w Płońsku Dawid Ben Gurion (1887-1973): *Na północ od synagogi stała „Stara Bóżnica” (bejt hamidrasz), gdzie zazwyczaj modlili się rzemieślnicy i najbiedniejsi mieszkańcy miasta. Na wschód od synagogi znajdowała się „Bóżnica Niższa”, gdzie modlili się przedstawiciele klasy średniej i niższej. Jeszcze bardziej na wschód od niej powstała w latach 80. XIX wieku „Nowa Bóżnica”, zbudowana przez największego, pozbawionego potomstwa, bogacza Izaaka Kohna. Modlili się tam Żydzi oświeceni i przywódcy syjonistów. Modlił się tam również mój ojciec i ja, gdy jeszcze mieszkaliśmy w Płońsku...*

WIELKA SYNAGOGA W PŁOŃSKU

Synagoga słynęła z pięknej szafy ołtarzowej, jednej z najpiękniejszych w całym Królestwie Polskim, którą uwiecznił na jednej ze swoich prac artysta malarz i grafik Józef Budko (1888–1940). Wierna kopia tego obrazu wisiała w domu Dawida Ben Guriona w Sde Boker.

Sam Józef Budko wspominał płońską synagogę w swoim tekście zatytułowanym „Verwandlungen” na łamach „Neue jüdische Monatshefte. Zeitschrift für Politik, Wirtschaft und Literatur in Ost und West”:

My Żydzi rozumieliśmy się zawsze, gdy wędrowaliśmy. Również oni wędrowali, we trójkę: mężczyzna i dwie dziewczyny. Twarze pobladłe z nędzy. Głód i bieda nadały ich oczom chory i osowiały a może nawet zachłanny wyraz.

„A dokądże?” – przerwałem niepewne kroki starego mężczyzny.

Wyglądało na to, że nie chciał mi odpowiedzieć.

„Do jadłodajni!” – usłyszałem cichy szepł z jego ust.

I poszedł dalej z dziewczynami.

Wieczór. Synagoga wypełnia się aż do ostatniego miejsca. Wszyscy patrzą z ciekawością na Ścianę Wschodnią. Tu ma się zaraz pojawić on, słynny Magid z P. Jakiś chłopiec stoi obok mnie i ciągle podnosi na palcach, wyciąga szyję i niepokoi mnie w sposób natarczywy:

„Czy Magid zaraz przyjdzie?”

„Oczywiście – zaraz będzie.”

Poruszenie – Magid teraz naprawdę idzie... Imponujące zjawisko! Odwaga i pewność siebie w cudownym spojrzeniu oczu. Twarz rozpromieniona i uduchowiona. Jego postać przede mną domagająca się szacunku i dostojna...

Ogarnął mnie głęboki szacunek i bolesna melancholia... Przecież widziałem tego samego mężczyznę przed południem wlokącego się do jadłodajni.

Cudowny jesteś, narodzie Izraela! Cierpisz, ale w chwili zachwyty, oddania się rzeczom nadprzyrodzonym, potrafisz wznieść się ponad cierpienie...

Płońsk, 1917 r.

(tłum. z j. niem. Anna Bielska)

Józef Budko, Wielka Synagoga w Płońsku. Z lewej widoczny budynek bejt hamidraszu (źródło: *Księga Płońska i okolic. Nowe Miasto i Sochocin. Pomnik zniszczonych społeczności*, Tel Awiw 1963)

Ulica Warszawska w Płońsku. Z prawej strony widoczny fragment Wielkiej Synagogi (źródło: <https://kehilalinks.jewishgen.org/plonsk/history.htm>)

Wielka Synagoga w Płońsku (źródło: Yad Vashem)

Józef Budko, Szafa na rodady z płońskiej synagogi (źródło: *Księga Płońska i okolic. Nowe Miasto i Sochocin. Pomnik zniszczonych społeczności*, Tel Awiw 1963)

Synagoga stanowiła miejsce modlitwy i zgromadzeń religijnych, organizowano tu również uroczyste akademie. M.in. w 1934 roku w Płońsku odbył się zjazd organizacji „Brith Hakail” z województwa warszawskiego, w którym udział wzięło 1500 osób. Podczas akademii w synagodze przy ulicy Warszawskiej do uczestników zjazdu przemawiał rabin płoński Izrael Borensztein, nawołując do zgody i podkreślając, że „idea państwa żydowskiego po obu brzegach Jordanu jest droga wszystkim Żydom, którzy dążą do Ziemi Izraela, lecz aby osiągnąć ten cel, niezbędny jest pokój w łonie samego żydostwa”.

Shmuel Meiri (Klein):

Jeśli się wstało wcześniej rano, można było zobaczyć wielu Żydów spieszących do bejt midraszu, synagogi lub jednej ze słynnych bóżnic chasydzkich na modlitwę poranną szacharit. Wkrótce potem rozchodzili się do swoich zajęć, by zaopatrzyć swe domy. Część z nich szła pieszo, część wracała wozami do okolicznych wsi, inni jechali do Warszawy w interesach albo spieszyli do sklepu lub warsztatu. Pracownicy jak mrówki, trudzili się w walce o byt, wychowanie dzieci, dalsze życie. [...] Życie religijne skupiało się wokół gminy, rabina, rzeźnika i sędziego.

Jakub Neta:

Świece, palące się w synagodze i w domach żydowskich były jedynymi promieniami słońca, które rozświetlały wspomnienia całego tygodnia i rozpraszały codzienne troski...

WIELKA SYNAGOGA W PŁOŃSKU

5 września 1939 r. Płońsk został zajęty przez wojska niemieckie, a miesiąc później – 8 października włączony do Rejencji Ciechanowskiej. Okupacja niemiecka otworzyła nową kartę w dziejach Żydów miasta Płońska – okres represji ze strony hitlerowskiego okupanta.

Jak wspominał płońskiżanin Dawid Kielmanowski:

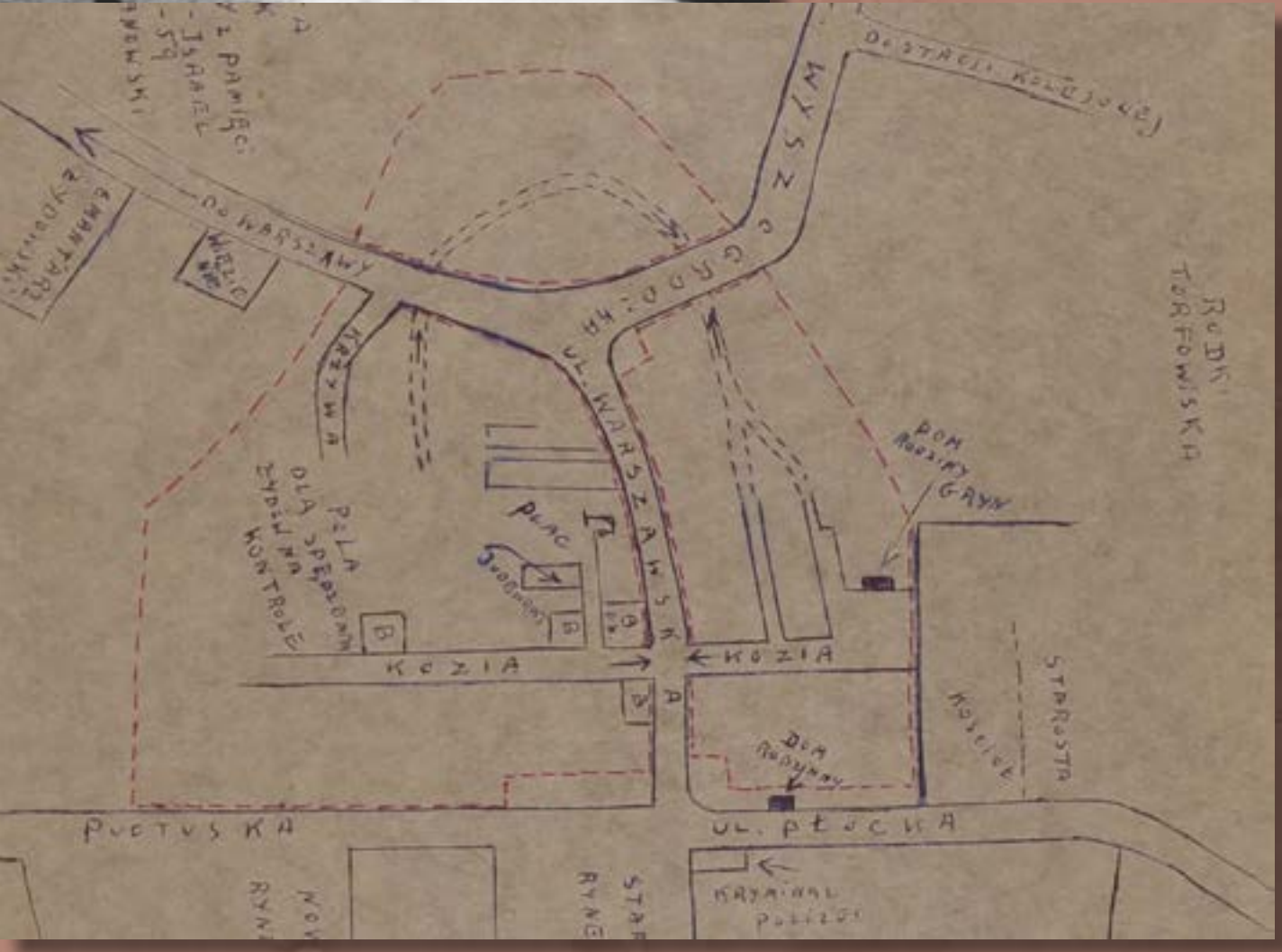
Za czasów Hauptmanna główna bożnica przy ul. Warszawskiej, która była dziełem sztuki, z pięknymi malowidłami na ścianach i suficie, zbudowana na olbrzymich filarach wewnątrz i zewnątrz, została poważnie uszkodzona. Najpierw wszedł tam Hauptmann i wyciągnąwszy rewolwer, strzelał do Aron ha kodesz i krzyczał: „Zastrzelę żydowskiego Boga”. Wtedy Niemcy zniszczyli ścianę wschodnią z jej dziełami sztuki i sifrei thora. Potem dojdzie do tej bożnicy zostało dla Żydów zamknięte, z czasem zaś zamieniono ją na składnicę jaj.

Stara bożnica przy ul. Warszawskiej została zniszczona w części frontowej. Pozostały dwie bożnice. W jednej z nich urządzono w getcie kuchnię dla ubogich, a tylko bożnica „nowa” przy Koziej została nieknięta. Bożnica przy Ciechanowskiej, dokąd chodzili gerer chasidim, od razu została zlikwidowana.

Co pewien czas wyprowadzano Żydów na plac za bożnicami i tam odbywała się kontrola dokumentów. Do tego przedstawienia Niemcy sprowadzali z Ciechanowa pomoc SS, Łotyszy, Ukraińców i urządzali sobie widowiska kosztem Żydów. Kto mógł się wykazać dokumentem osobistym, kierowany był w jedną stronę, natomiast ci, którzy dokumentu nie posiadali, musieli przejść przed szpalerem Niemców opatrzonych w pałki, młóćące bez przerwy w czasie przemarszu po ludzkich kościach. Dziesiątki ludzi padało pod tymi razami trupem. Ci, którzy wyszli cało z tego spaceru tzn. żyli jeszcze, byli wywożeni w nieznanne. [...] Plac za bożnicami służył Niemcom zresztą i do innych celów. Od czasu do czasu wypędzano tam wszystkich, aby zmusić ich do wydania rzeczy wartościowych, pieniędzy, złota, z wyjątkiem obrączek ślubnych, które wspaniałomyślnie pozostawiali. [...] Za bożnicą na placu zbudowano 2 szubienice i w tym czasie przypadkowo przechodziłem tamtędy. Niemcy zawołali mnie i pamiętam, jak Niemiec postawił mnie na stołku, aby przymierzyć, czy strzykac będzie wystarczający. [...] Następnego dnia rano bębny oznajmiły Żydom, że mają się zebrać o określonej godzinie i przyglądać egzekucji. Przy takiej egzekucji plac był obstawiony SS-manami z bronią maszynową, którzy obserwowali jak się zachowuje zebrany tłum. Ludzie wiedzieli o tym, że przy takich okazjach nie wolno wybuchać płaczem, trzeba zachować pozorny spokój, jako wyraz zgody ze sprawiedliwym wyrokiem niemieckim.

Wielka Synagoga w Płońsku, 1940 r. (źródło: zbiory Pracowni Dokumentacji Dziejów Miasta Płońska)

Fragment planu płońskiego getta autorstwa Dawida Kielmanowskiego. Na planie oznaczono literami „B” Wielką Synagogę, „Starą Bożnicą”, „Bożnicę Niższą” i „Nową Bożnicę” (źródło: Yad Vashem, Relacja nr 03/1572)

7 czerwca 1955 roku budynek synagogi w Płońsku przy ulicy Warszawskiej 7, na podstawie pisma Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej Wydział do Spraw Wyznań w Warszawie z dnia 23 stycznia 1953 roku, został przekazany przez Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Płońsku, reprezentowane przez Kierownika Referatu do Spraw Wyznań Kazimierza Kędzierskiego, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Płońsku, reprezentowane przez Sekretarza Prezydium Wacława Piątkowskiego. Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Płońsku przyjęło w administrację i użytkowanie „mienie opuszczone po byłej synagodze przy ulicy Warszawskiej 7, składające się z placu o powierzchni około 700m² i budynku murowanego pod blachą (pokrycie dachowe całkowicie zniszczone i zerwane) znajdującego się w katastrofalnym stanie i grożącego zawaleniem”.

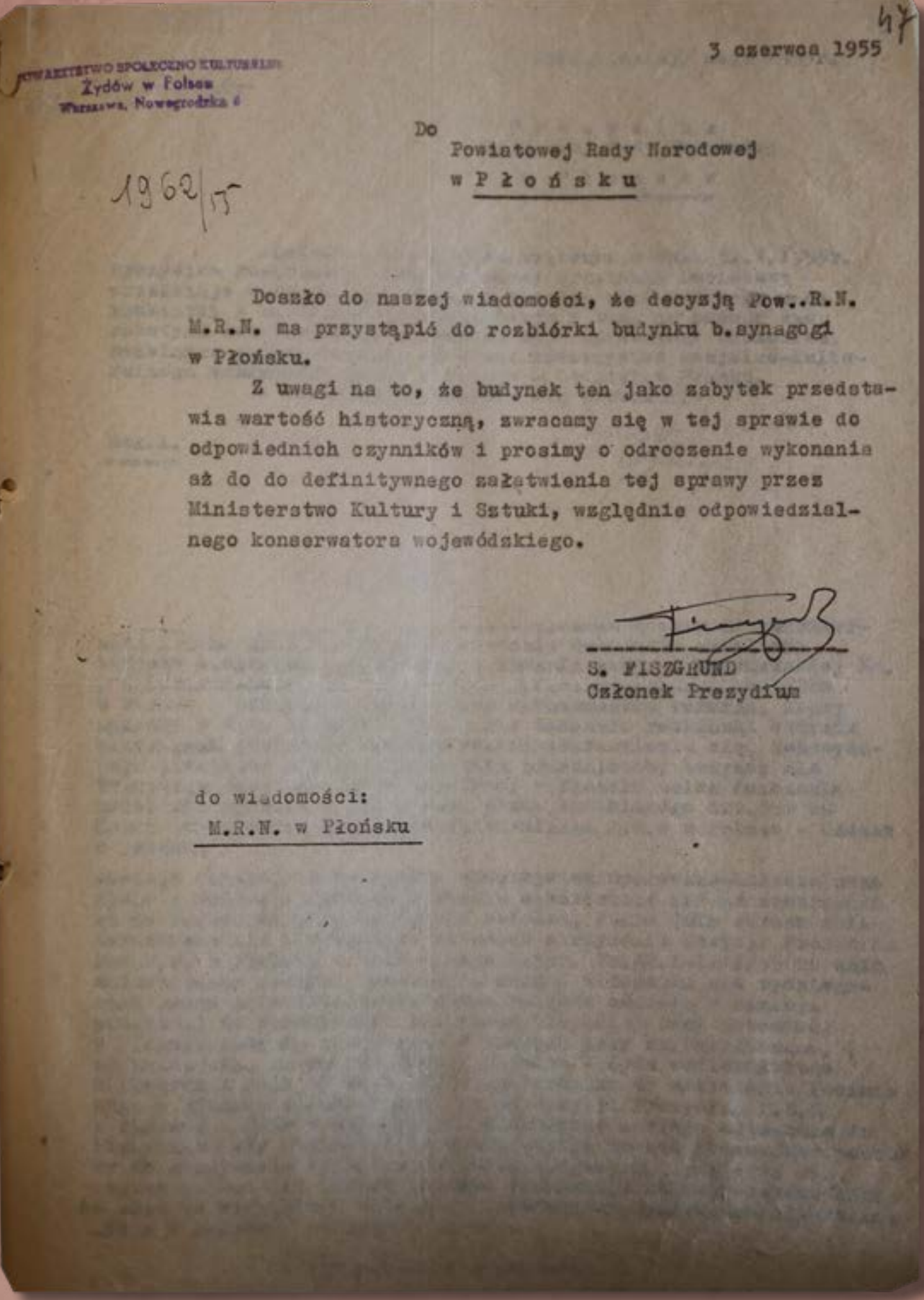
Trzy dni wcześniej odbyło się posiedzenie Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Płońsku w sprawie rozbiórki synagogi. W dyskusji zastanawiano się nad sposobem rozbiórki, zapłatą za jej przeprowadzenie i przeznaczeniem materiałów rozbiórkowych. Wszyscy obecni członkowie Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Płońsku wyrazili konieczność przeprowadzenia rozbiórki, ponieważ „budynek groził niebezpieczeństwem zawalenia się i mógł spowodować nieszczęśliwe wypadki w ludziach tym bardziej, że stał przy samej jezdni, gdzie najmniejszy wstrząs mógł być przyczyną katastrofy”. Prezydium podjęło uchwałę, w której postanowiono m.in. przystąpić do natychmiastowej rozbiórki budynku, a materiały rozbiórkowe pozostawić na potrzeby miasta, w szczególności na budowę projektowanego przedszkola.

20 czerwca 1955 roku została zawarta umowa między Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Płońsku, reprezentowanym przez Jana Ruszczaka – Zastępcę Przewodniczącego Prezydium, a Stefanem Sepetowskim – mistrzem murarskim, który zobowiązał się dokonać rozbiórki budynku synagogi. Roboty rozbiórkowe miały rozpocząć się 22 czerwca i zakończyć się całkowicie do dnia 31 lipca 1955 roku. Nadzór techniczny przy dokonywanej rozbiórce Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Płońsku zleciło architektowi powiatowemu Julianowi Misiakowskiemu.

Ministerstwo Kultury i Sztuki – Centralny Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków telefogramem z dnia 25 czerwca 1955 roku poleciło wstrzymać rozbiórkę zabytkowej bożnicy w Płońsku, a 9 lipca 1955 roku sprawa płońskiej synagogi była omawiana przez przedstawicieli Centralnego Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków inż. Arch. E. Zborowskiego i inż. Arch. F. Kanclerza. W porozumieniu z Wojewódzkim Zarządem Architektoniczno-Budowlanym oraz na podstawie decyzji Generalnego Konserwatora prof. Jana Zachwatowicza polecono Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Płońsku wstrzymanie jakichkolwiek prac rozbiórkowych rozpoczętych przy obiekcie. Centralny Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków postanowił objąć obiekt planem robót zabezpieczających w 1955 i 1956 roku, w związku z tym nakazał zabezpieczyć materiały otrzymane z dotychczasowej rozbiórki.

Na podstawie polecenia Sekretarza Prezydium Warszawskiej Wojewódzkiej Rady Narodowej w Warszawie wydanego 4 kwietnia 1956 roku Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Płońsku zleciło Miejskiemu Przedsiębiorstwu Remontowo-Budowlanemu w Płońsku wykonanie rozbiórki synagogi przy ulicy Warszawskiej 7. Prace rozbiórkowe kontynuowano od 9 kwietnia tego roku.

W 1959 roku działka, na której stała nieruchomość, przeszła na rzecz Skarbu Państwa. Dziś synagogę upamiętnia tablica wmurowana w ścianę budynku Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, odsłonięta 7 września 1999 roku.

Pismo Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego Żydów w Polsce do Powiatowej Rady Narodowej w Płońsku z dnia 3 czerwca 1955 r. w sprawie rozbiórki budynku synagogi (źródło: Archiwum Państwowe w Warszawie oddział w Łławie, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Płońsku, sygn. 268)

Rozbiórka Wielkiej Synagogi w Płońsku, 1956 r. (źródło: zbiory Pracowni Dokumentacji Dziejów Miasta Płońska; fotografia udostępniona dzięki uprzejmości p. Katarzyny Sartor)